

ŁÓDŹ RAJMUNDA REMBIELIŃSKIEGO

**POCZĄTKI WIELKIEJ ŁODZI PRZEMYSŁOWEJ
W 600-LETNIEJ HISTORII MIASTA**

PATRYK WACŁAWIAK
URZĄD MIASTA ŁODZI
09.05.2023

Agenda

- **Rajmund Rembeliński – inicjator rozwoju przemysłu w Królestwie Polskim**
- **Pierwsze impulsy dla Łodzi - Umowa Zgierska**
- **Rozwój przestrzenny Łodzi w czasach Rembelińskiego**
- **Jak wyglądała Łódź w pierwszej połowie XIX w.**
- **Domy tkaczy**
- **Przemysł przełomu lat 20. i 30. XIX w.**
- **Aspekty codziennego życia mieszkańców**
- **Ślady historii wokół nas**

Rajmund Rembieliński

– inicjator rozwoju przemysłu w Królestwie Polskim

- Twórca Łodzi Przemysłowej
- Przedstawiciel „Pokolenia napoleonidów”
- Polityk, działacz gospodarczy, patriota w trudnych czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego
- Kluczowa rola jako Prezesa komisji województwa mazowieckiego – 1816-1831
- Inicjator innowacyjnych działań i wizjoner
- Twórca i realizator planów modernizacji przemysłu w Królestwie Polskim

Rajmund Rembieliński – inicjator rozwoju przemysłu w Królestwie Polskim

- Kompleksowe przygotowanie do modernizacji
- Modernizacja infrastruktury – w tym dróg
- Przygotowanie systemu politycznego i ekonomicznego
- Działania inwentaryzacyjne w terenie
- Wytypowanie miast pod lokalizację przemysłu włókienniczego w województwie mazowieckim
- Pierwsze przesłanki sukcesu dla Łodzi

Mapa Prus Południowych z 1793 roku
(ryc. Łódź na mapach 1793-1939)

Pierwsze impulsy dla Łodzi - Umowa Zgierska

- 18 września 1820 roku – zarządzenie o lokalizacji osad fabrycznych – data wyznaczająca początek Łodzi przemysłowej
- 30 marca 1821 roku – podpisanie umowy zgierskiej o osadnictwie fabrycznym
- Warunki osiedlania się osadników zagranicznych
- Place pod budowę i ogrody dla sukienników
- Pożyczki rządowe na preferencyjnych warunkach
- Bezpłatne drewno z lasów rządowych oraz tanie cegły i dachówki z przyszłej rządowej cegielni
- Inne ulgi i przywileje dla cudzoziemców osiedlających się w Królestwie Polskim
- Początkowe uprzywilejowanie osadników zagranicznych (głównie niemieckich) kosztem Polaków i Żydów

Fragment treści umowy zgierskiej zawarty w Opisie Miasta Łodzi Oskara Flatta z 1853 roku.

32

Głównym jednak, najważniejszym, bo zasadniczym przywilejem dla dzielnic fabrycznych, jest układ pomiędzy Rządem a przybywającymi do kraju fabrykantami, pod dniem 30 marca 1821 roku w Zgierzu zawarty. Celniejsze z tego układu wyjątki udzielamy czytelnikom, już to jako rzecz ogólnego interesu przemysłowego, już to jako dowód, ile zachęceń czynił Rząd, i jak umiał zobowiązać fabrykantów, że ci obrawszy kraj nasz za swoją Ojczyznę, przenieśli do niego drogie ziarno przemysłu, nieoceniony zaród pracowitości i dobrego bytu.

Dla tem większego zabezpieczenia fabrykantów sukiennych, z zagranicy przybywających, względem warunków onymże przez Rząd, w skutku postanowienia JO. Księcia Namiestnika Królewskiego z d. 18 września 1820 roku przyrzeczonych, zapewnia im się następujące dobrodziejstwa.

§ 2.

Każdy nowo osiadający sukiennik zagraniczny mieć będzie wyznaczoną i nadaną dla siebie osadę, która w placu i na budowlę i w ogrodzie zawiera półtóry morgi miary chełmińskiej.

§ 3.

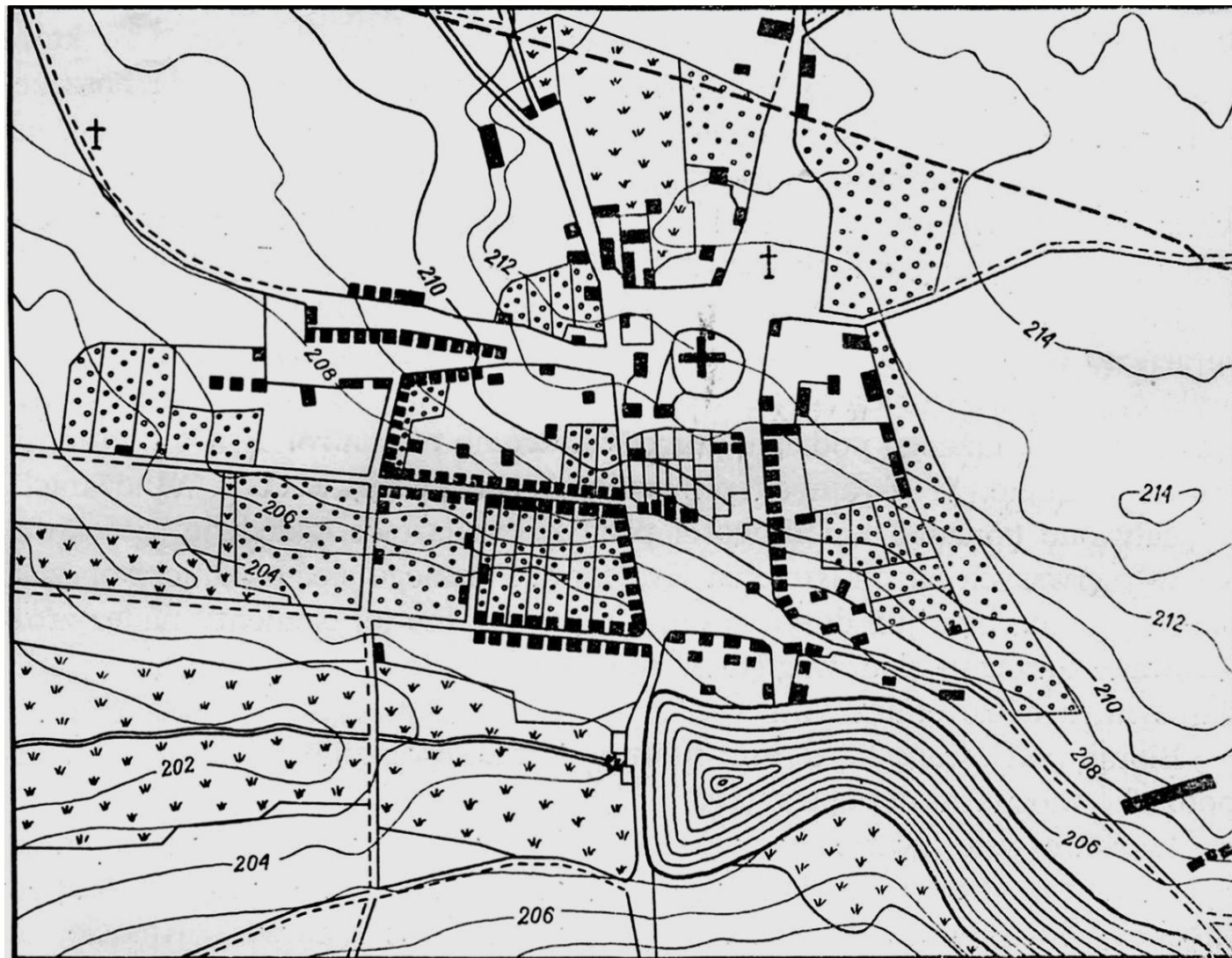
Osady te pierwszym nabywcom nadawane będą bez opłaty wkupnego, z obowiązkiem jednakże zabudowania ich w przeciągu najdalej lat dwóch.

Rozwój przestrzenny Łodzi w czasach Rembielińskiego

STARE MIASTO

- tuż przed rozwojem osad przemysłowych
- 799 mieszkańców i 112 domów drewnianych
- Rolnictwo i hodowla
- Głównie Polacy i Żydzi

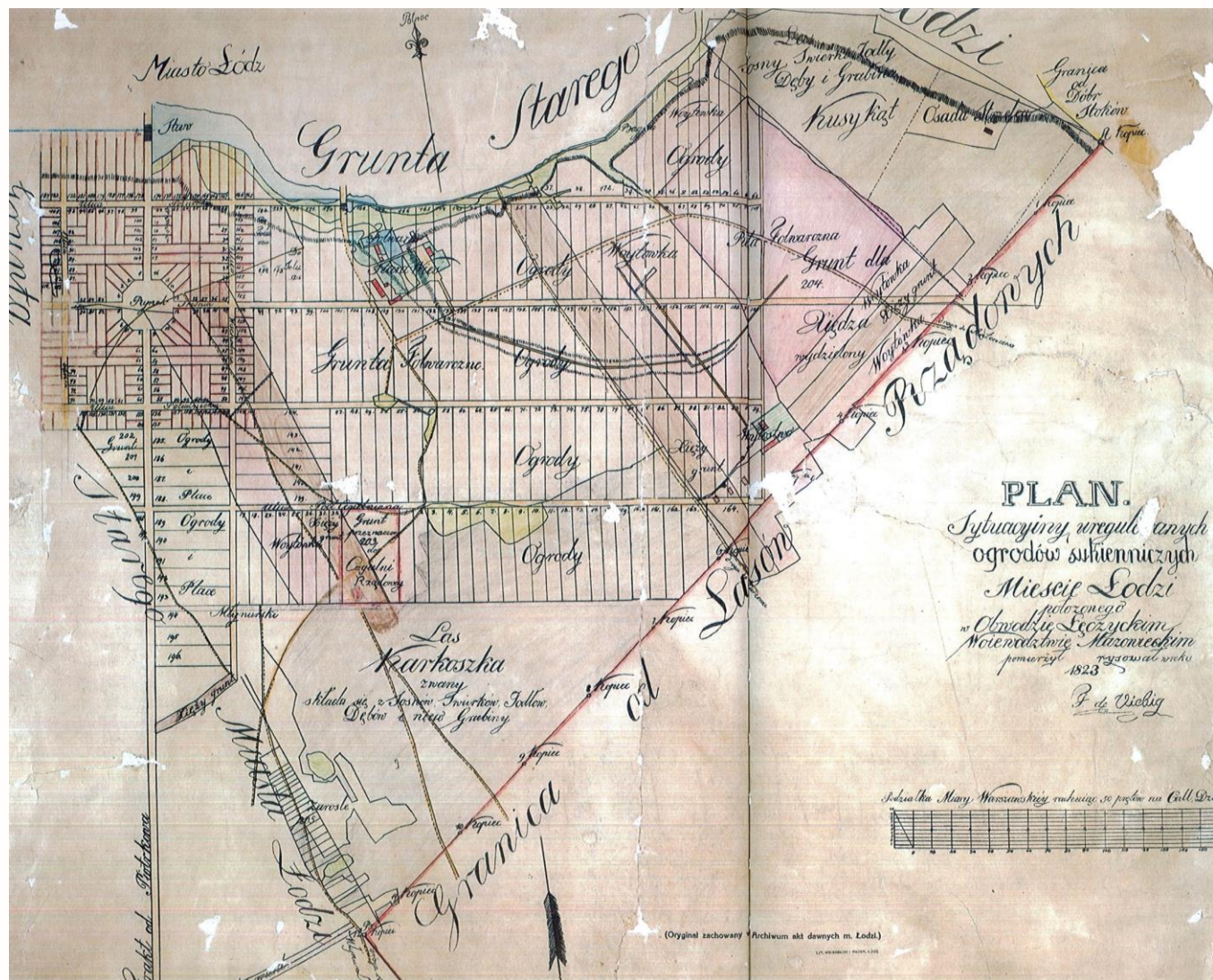
Mapa zabudowy miejskiej Łodzi rolniczej wg planu F. Johnneya z 1812 r. (ryc. ilustrowana Encyklopedia Miasta Łodzi)

Rozwój przestrzenny Łodzi w czasach Rembielińskiego

NOWE MIASTO – osada sukienników

- 1821 - 12 czerwca 1823 r.
- Szczegółowe wskazania Rembielińskiego
- Mapa rozplanowana przez geometrę Filipa de Viebiega
- Ośmioboczny Nowy Rynek (Plac Wolności)
- 202 parcele na powierzchni 457 mórg (389 ha)
- Ogrody sukiennicze na wschodzie
- Cegielnia Rządowa

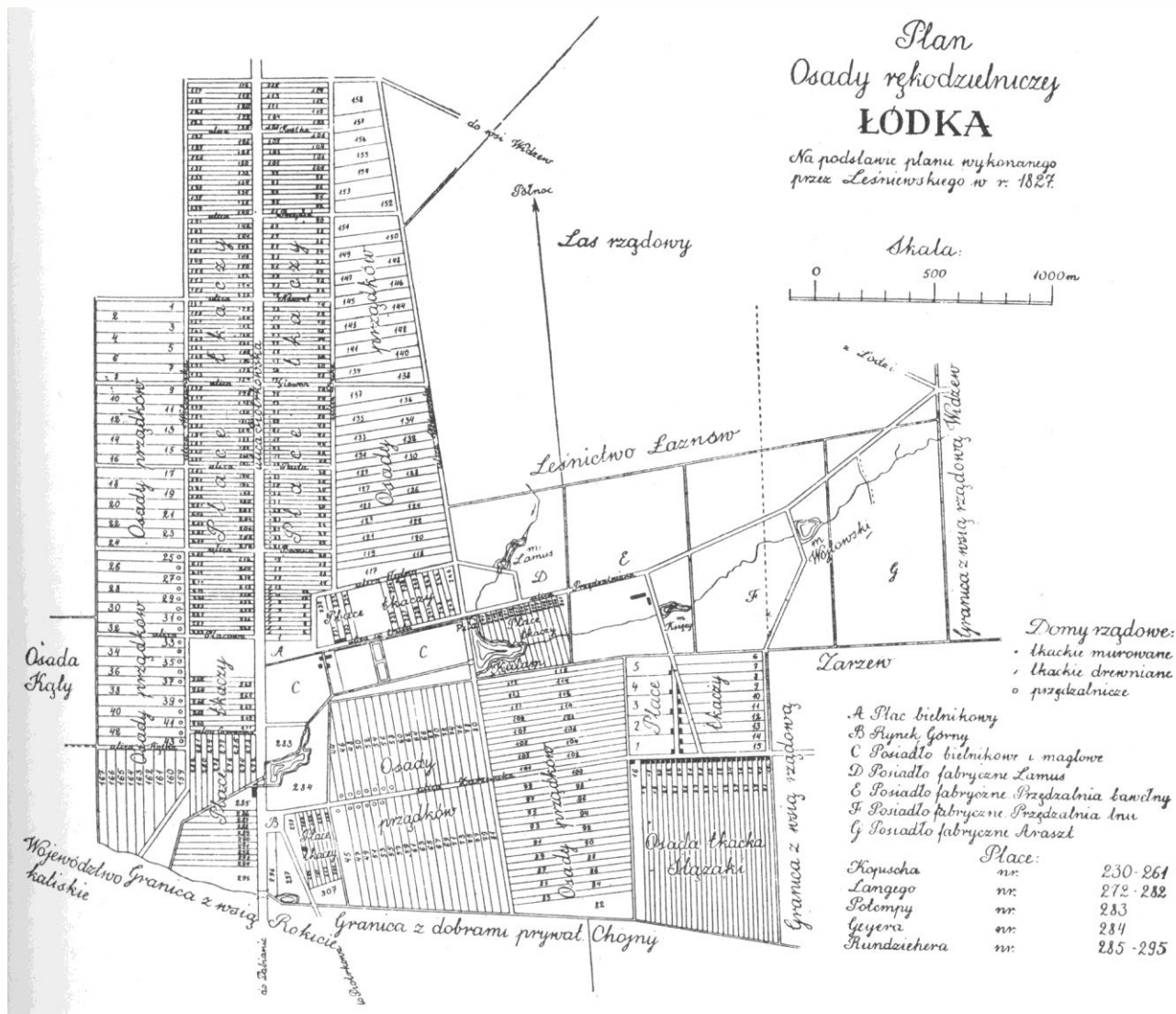
Plan Nowego Miasta w Łodzi z 1823 r. – Filipa de Viebiega

Rozwój przestrzenny Łodzi w czasach Rembielińskiego

OSADA ŁÓDKA – lniarsko-bawełniarska

- 14 sierpnia 1824 r. – 1828 r.
- Tereny wzdłuż ul. Piotrkowskiej od ul. Dzielnej (obecnie Narutowicza) do Górnego Rynku na południu
- Po 115 parceli po obu stronach Piotrkowskiej
- Łącznie 462 parcele (2205 ha)
- Rozległe Posiadła wodno-fabryczne nad Jasieniem

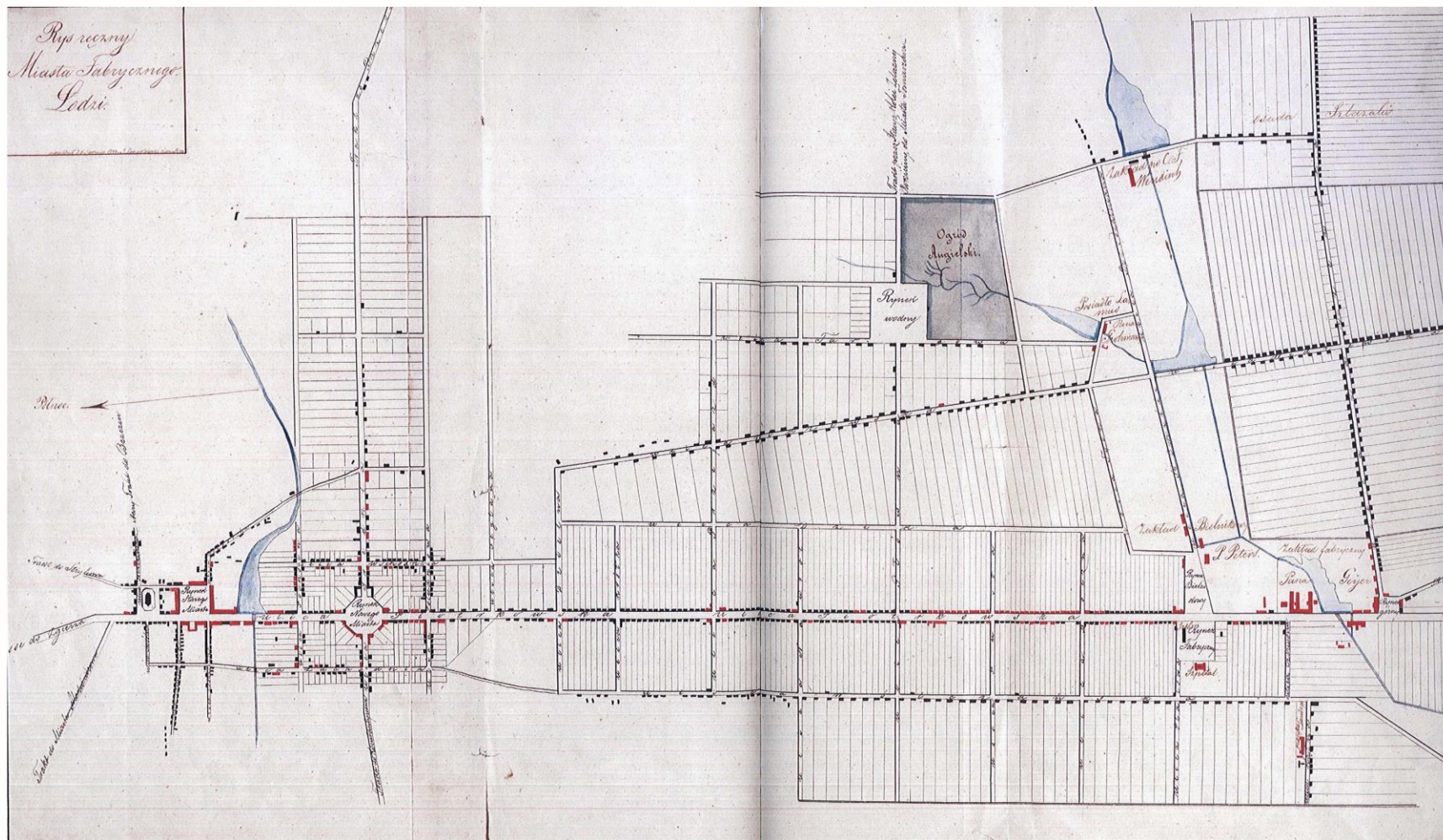
Plan Osady Łódki z 1827 r. – wg. Leśniewskiego

Rozwój przestrzenny Łodzi w czasach Rembielińskiego

NOWA DZIELNICA

- 1840 r.
- Na wschód od Łódki
- Rynek Wodny
- Łódź najważniejszym ośrodkiem włókienniczym w Królestwie Polskim
- Większa część współczesnego Śródmieścia
- 2739 ha

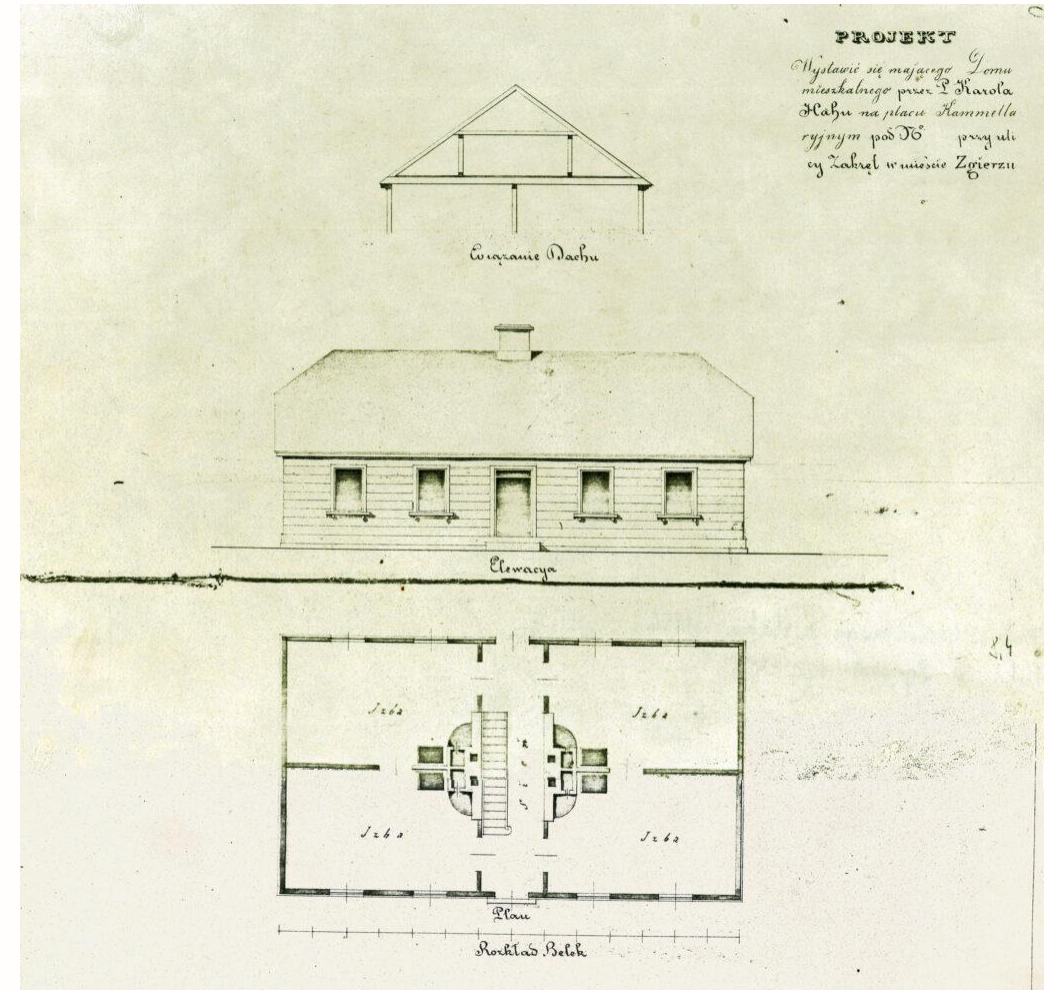
Łódź po 1840 roku

Jak wyglądała Łódź w pierwszej połowie XIX w.

OSADNICTWO

- Polacy i Żydzi na terenie Starego Miasta
- Pierwsi osadnicy w Nowym Mieście – sukiennicy z Niemiec w 1823 roku
- Przeważnie rodziny z niewielkim majątkiem, z odpowiednimi kwalifikacjami i praktyką – część szybko wyjechała
- W latach 1824-25 przybyło 88 sukienników
- Do końca dekady 141 rodzin
- 1829 r. – 4273 osoby, głównie Niemcy i 369 domów drewnianych
- 1840 r. – 20 tys. osób, 962 domy

Projekt domu tkacza z ulicy Zakręt w Zgierzu (Archiwum Państwowe w Łodzi)

Jak wyglądała Łódź w pierwszej połowie XIX w.

STRUKTURA MIASTA

- Domy rządowe w pierzei działek
- Prywatnie najpierw budowano domy tylne, fronty pozostawały zarośnięte trawą
- Zabudowania wśród pól, na tyłach domów ogrody z uprawami
- W latach 20-tych XIX w. powstało 30 domów rządowych murowanych
- Pierwsze budowle publiczne – kościół ewangelicki z 1826 roku i ratusz murowany z 1827 roku
- W 1824 roku powstał pierwszy drewniany zajazd, a w 1829 roku pierwszy murowany dom przy Nowym Rynku
- Pierwsze fabryki daleko na południu, oddzielone od centrum lasami i polami, 2- i 3- kondygnacyjne murowane budowle
- W 1830 roku przy ul. Piotrkowskiej pozostawało 228 niezabudowanych działek

Widok na ratusz i kościół przy placu wolności - lata 60. XIX w. (źródło: wikimedia commons)

Jak wyglądała Łódź w pierwszej połowie XIX w.

ULICA PIOTRKOWSKA

- Początkowo nieutwardzona droga
- W 1829 roku zmodernizowano trakt między Zgierzem a Kaliszem – przebiegał ul. Piotrkowską (3 km w granicach miasta)
- Na odcinku od ul. Cegielnianej do Starego Rynku ulica pozostawała brukowana
- Tereny podmokłe w granicach Łódki – rowy wzdłuż ulicy, mostki na posesje i przecznice
- Wały z kamieni na wysokości wypływających źródeł
- Przy rowach pasiono bydło, w rowach płukano barwione sukna
- Tablice z nazwami miast i ulic w 1827 roku
- Pierwsze drzewa przy Piotrkowskiej w 1835 (topole włoskie)
- Pierwszy park prywatny przy zajęździe pod nr 181 (obecnie 175a)

Łódzki Park Kultury Miejskiej (fot. Patryk Wacławiak)

Domy tkaczy

- Projekty typowe
- Początkowo drewniane, później coraz częściej murowane domy w pierzei
- Stawiane równoległe do ulicy, domy parterowe, z dachem krytym gontem (często naczółkowym)
- Z początku wymiary 24,5 x 11 x 4 łokcie (1 łokieć = 57,6 cm)
- 4 moduły okien (później 6) i drzwi na środku w osi
- W budynkach szeroka sień na przestrzał, 2 izby – mieszkalna i warsztatowa, do tego kuchnia i komora, w sieni schody na strych
- Regulowany m.in. zakres kolorystyki
- 1560 ówczesnych zł (obecnie ok. 100 tys. zł)

Miasto Tkaczy w Zgierzu (fot. Patryk Waclawiak)

Łódzki Park Kultury Miejskiej (fot. Patryk Waclawiak)

Domy tkaczy

- W latach 1825-26 pierwsze 30 domów murowanych według projektów typowych
- Sytuowane podobnie do domów drewnianych
- Wymiary 26,5x14x5 łokci
- 4 lub 6 modułów okien oraz okna na strychu, drzwi również w osi
- Podobny układ pomieszczeń, bywały 3 izby
- Wyceniane na ok 3000 zł (ponad 200 tys. zł obecnie)
- Domy rządowe głównie w pobliżu posiadłości wodno-fabrycznych
- Tkacze często budowali sami domy na wzór rządowych, z udostępnianych przez miasto materiałów
- Na budowę mieli 2 lata, często jednak były opóźnienia

Pierwszy dom rodziny Steinertów - zachowany do dziś przykład typowego ulokowania domu z pierwszej połowy XIX w. przy ul. Piotrkowskiej (fot. Patryk Waclawiak)

Domy tkaczy

- Domy z projektów typowych początkowo służyły jednej lub dwóm rodzinom, z czasem zamieszkiwane liczniej
- Na dzierżawionych działkach najczęściej najpierw powstawały skromniejsze domy tylne o wartości ok. 450 zł
- Fronty długo pozostawały niezabudowane
- Na tyłach powstawały obory, wraz z bogaceniem się stajnie za którymi uprawiano rolę
- Jeszcze w latach 30. w pierzei ul. Piotrkowskiej stały głównie domy rządowe
- W domach prywatnych powstawało często więcej izb, wymiary były minimalnie większe od normatywnych
- Na poddaszu czasem budowano facjatkę
- Przed wejściem stawiano często 2 schodki
- Budynki nie zajmowały całej szerokości działek, resztę odgradzał płot ze sztachet

Mniejszy dom tylny na parceli Steinertów przy ul. Piotrkowskiej
(fot. Patryk Waclawiak)

Domy tkaczy

- Domy najczęściej ogrzewano drewnem
- Piece rozświetlały też dom i służyły do gotowania
- Warsztaty dogrzewano piecami żelaznymi
- Umeblowanie było skromne, drewniane: łóżko, komoda, stół, stołki, kanapa, ławki, krzesła, kufry, skrzynie z zamkiem
- W kuchni podstawowe naczynia
- Ozdoby w postaci drewnianych zegarów, miedziorytów na ścianach
- Czasami na wyposażeniu były drewniane wanny
- W warsztatach maszyny tkackie i inne wyposażenie

Przemysł przełomu lat 20. i 30. XIX w.

SUKIENNICTWO

- Rozwijane w Nowym mieście, głównie w domach tkaczy
- Do końca 1823 roku było 9 majstrów zagranicznych
- W tym samym czasie powstał rządowy folusz oraz farbiarnia
- W 1828 roku działało 51 majstrów wytwarzających produkty wełniane
- 48 warsztatów przędzalniczych i 54 warsztaty tkackie
- Do końca lat 20. liczne kryzysy i problemy
- Klęska powstania listopadowego wpłynęła na zerwanie kontraktów z wojskiem i załamanie rynku, zaczęły dominować inne gałęzie wytwórstwa włókienniczego

Łódzki Park Kultury Miejskiej (fot. Patryk Wacławiak)

Przemysł przełomu lat 20. i 30. XIX w.

PRZEMYSŁ BAWELNIANY

- W 1824 roku na teren Łódki sprowadzona 50 tkaczy, z kilkoma warsztatami każdy
- Łódź przez korzystne uwarunkowania jako jedyna utrzymała produkcję w tym zakresie
- Pod koniec lat 20. pierwsze duże fabryki późniejszych potentatów
- 3-piętrową przędzalnię bawełny buduje Wendisch
- W tym samym czasie powstaje fabryka Geyera
- W 1828 roku produkcja bawełny osiąga 300 tys. łokci tkanin (rok wcześniej było to 48 tys.)

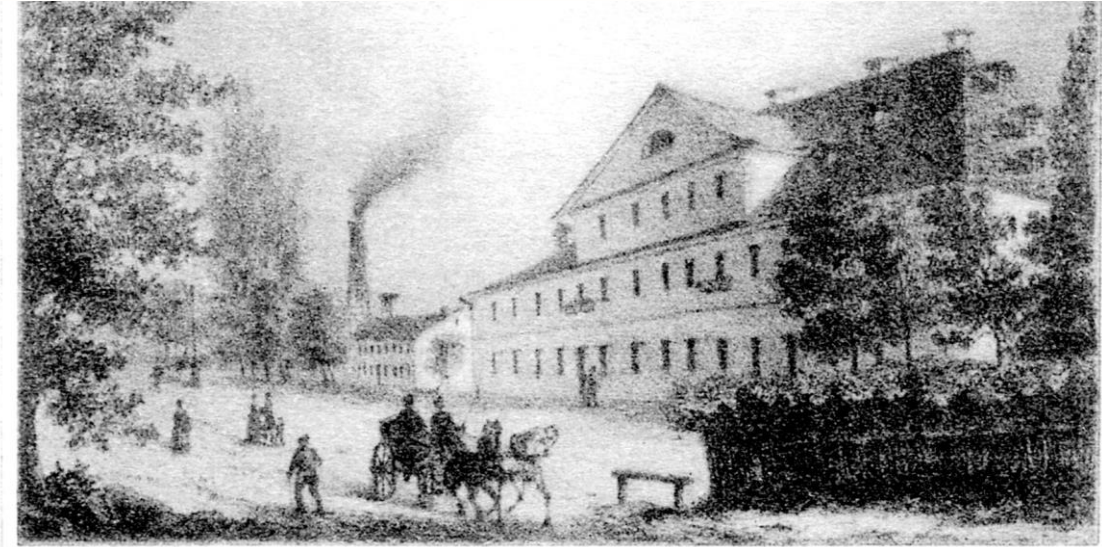

Biała fabryka Geyera (fot. Patryk Wacławiak)

Przemysł przełomu lat 20. i 30. XIX w.

PRZEMYSŁ LNIANY I KONOPNY

- Rozwinął się najpóźniej, dopiero pod koniec lat 20.
- Do rozwoju przyczynili się Geyer i Kopisch (dominował ten drugi)
- Bielnik przy obecnej ul. Tymienieckiego był pierwszym dużym zakładem w Łodzi – powstał w latach 1824-26
- W 1828 roku przejął go Kopisch uruchamiając tam zakłady produkcji z lnu i konopi
- W pierwszym roku wyprodukowano 40 tys. łokci materiału, rok później już 132 tys.
- Klęska powstania listopadowego przyczyniła się również do upadku zakładów Kopischa w latach 30.

Aspekty codziennego życia

FINANSE MIASTA

- W 1823 roku do kasy miejskiej wpływało 2670 zł z podatków miejskich rocznie (ok. 150 tys. zł obecnie)
- W 1839 roku było to ponad 50 tys. zł (ponad 3 mln zł obecnie)
- Dochody z konsumpcji w 1821 roku wynosiły 3754 zł
- W 1829 było to blisko 20 tys. zł
- Odzwierciedla to gwałtowny wzrost liczby mieszkańców i ich bogacenie się w pierwszych latach
- Należy pamiętać że później społeczeństwo ubożało

Aspekty codziennego życia

TRANSPORT

- Głównie pieszo lub wozami konnymi
- Funkcjonowała poczta konna
- Najbliższe stacje kolejowe w Rokicinach i Łęczycy
- Ważny utwardzony trakt drogowy łączący Łódź z Rokicinami

HANDEL

- Przez pierwsze dziesięciolecia głównie w rejonie Starego Rynku w dzielnicy żydowskiej
- 12 jarmarków rocznie

Widok Starego Rynku w Łodzi (ryc. archiwum UMŁ)

Aspekty codziennego życia

EDUKACJA

- Nauczyciel na poziomie elementarnym dopiero od 1806 roku
- Pierwsza szkoła w 1815 roku – powiatowa niemiecko-rosyjska
- W 1826 roku pierwsza elementarna szkoła ewangelicka w Nowym Mieście
- Druga szkoła elementarna w 1829 roku na terenie Łódki – 2 oddziały, ewangelicki i katolicki
- Do końca lat 40. jeszcze 3 szkoły męskie, 1 kobieca i 2 rzemieślnicze

ZDROWIE

- Lekarz miejski od 1821 roku – chirurg II klasy przez 2 lata
- W kolejnych latach prywatny chirurg na koszt kasy miejskiej
- Pierwsza apteka w 1829 roku przy Nowym Rynku

Lokalizacja pierwszej apteki przy Placu Wolności
(ryc. archiwum UMŁ)

Aspekty codziennego życia

NAJBLIŻSZE OKOLICE

- Rozległe lasy i pola
- Zgierz początkowo ważniejszy, prężniej rozwijający się
- Na południu podupadłe Pabianice gdzie rozwój ruszył dopiero w latach 30.
- Liczne wsie z czasem włączane w struktury miasta
- Las Łagiewnicki i tamtejsze sanktuarium
- Rokiciny jako ważny węzeł komunikacyjny

Łagiewniki (fot. archiwum UMŁ)

Aspekty codziennego życia

MIESZKAŃCY ŁODZI

- Głównie Niemcy zajmujący się przemysłem
- Polacy działali najczęściej w organach administracji
- Mniejszość żydowska na starym mieście początkowo zajmująca się tylko handlem
- Ludność początkowo biedna, z czasem część się bogaciła, ale postępowało coraz większe rozwarstwienie
- Ci którym się nie udało często zmieniali profesję – na Nowym Mieście zakłady sukiennicze przekształcały się w sklepy, szewców, krawców, ślusarzy, piekarzy, kowali, rzeźników, murarzy czy cieśli – w Łódce żyli niemal tylko tkacze bawełny
- Tkacze pracowali we własnych domach – pomagali członkowie rodzin, rzadziej osoby wynajęte – uprawiali również ziemię
- Sami zajmowali się zbywaniem towarów

Stroje mieszkańców Łodzi z czasów Rembielińskiego
(fot. Patryk Waclawiak)

Aspekty codziennego życia

CZAS WOLNY

- Z początku głównie aktywności w ogrodzie
- W 1824 roku pojawił się zajazd
- W 1827 roku pierwszy szynk powstał na rogu Piotrkowskiej i Zielonej
- Drugi powstał przy ul. Nawrot (Tuwima)
- 2 zajazdy przy Górnym Rynku
- Kręgielnie i bilardy w szynkach, w niektórych traktiernie (małe restauracje)
- Pierwszy park prywatny, później Źródłiska po 1840 roku
- Czas wolny spędzano również w kościele i na jarmarkach
- W niedzielę odwiedzano lasy i wsie
- Popularnym celem odwiedzin były Łagiewniki

Bilard w Pałacu Poznańskim (fot. Patryk Wacławiak)

Aspekty codziennego życia

STOSUNKI MIĘDZY MIESZKAŃCAMI

- Początkowo przyjezdni Niemcy nie żyli dobrze z Polakami (mieli dużo więcej przywilejów)
- Żydzi byli z początku dyskryminowani
- Nowi osadnicy obnosili się ze swoim lepszym wykształceniem i przywilejami
- Szczególnie niekorzystne relacje między społecznościami panowały po powstaniu listopadowym
- Tkacze nie popierali ruchu narodowowyzwoleńczego
- Bogaci bojkutowali powstanie
- Po powstaniu upadło sukiennictwo
- Sytuacja zaczęła normować się z czasem

Kadr z filmu „Ziemia Obiecana” Andrzeja Wajdy (źródło: Narodowe Horyzonty Edukacji Filmowej)

Ślady historii wokół nas

- Piotrkowska 91
- dawny dom tkaczy z pierwszej połowy XIX w. po wielu przebudowach
(fot. Patryk Wacławiak)

Ślady historii wokół nas

- Piotrkowska 240
- jeden z zachowanych
XIX-wiecznych domów tkaczy
(fot. Patryk Wacławiak)

Ślady historii wokół nas

- **Piotrkowska 263**
- odbudowany w 1996 roku
parterowy dom z 1838 roku.
Mieszkał tu Karol Scheibler.
(fot. Patryk Wacławiak)

Ślady historii wokół nas

- Piotrkowska 274
- dom Steinertów z lat 40. XIX w.
Na początku XX wieku rodzina
obok postawiła pałac
(fot. Patryk Wacławiak)

Ślady historii wokół nas

Łódzki Park Kultury Miejskiej
(fot. Patryk Wacławiak)

Ślady historii wokół nas

- Park Kulturowy Miasto Tkaczy w Zgierzu (fot. Patryk Waclawiak)

Wpływ działań i wizji Rembielińskiego

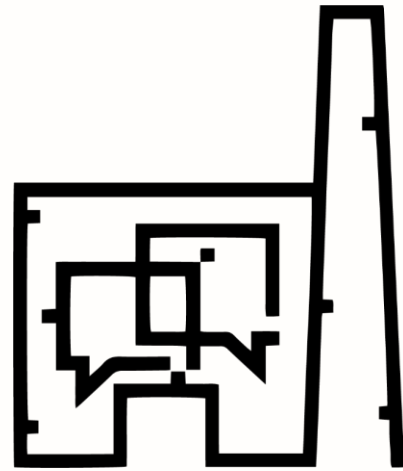
POPULACJA 1820 vs 1920
600 vs 600 000

Bibliografia

- red. Barszczewska-Krupa A., *Rajmund Rembéliński, Jego czasy i jego współcześni*, Warszawa, 1989
- Berezowski E., *Rajmund Rembéliński – urbanista i budowniczy miast w województwie mazowieckim w okresie Królestwa Polskiego (1815-1832)*, w *Rajmund Rembéliński – jego czasy i jego współcześni*, Warszawa, 1989
- Flatt O., *Opis Miasta Łodzi*, Warszawa, 1853
- red. Grzegorz A., *Ilustrowana Encyklopedia Historii Łodzi - zeszyt II*, Łódź, 2003
- Janik M. [i in.], *Łódź na mapach 1793-1939*, Łódź, Warszawa 2012
- Ostrowski W., *Świetna karta z dziejów planowania w Polsce 1815-1830*, Warszawa 1949.
- Rembéliński R., *O miastach*, „*Pamiętnik Warszawski*”, t. IV, 1816, nr 2, s. 157-158.
- Rembéliński R., *Drugi raport z objazdu obwodu łęczyckiego*, „*Rocznik Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego*”, t. I, 1929, s. 51-52.
- Rynkowska A., *Początki rozwoju kapitalistycznego miasta Łodzi (1820-1864)*, Warszawa 1960, s. 39. (Instrukcja R. Rembélińskiego dla geometry F. de Viebiga w sprawie regulacji osady sukienniczej w Łodzi z 12.VI. 1823 r.)
- Rynkowska A., *Ulica Piotrkowska*, Łódź, 1970
- Woźniak K., *Rajmund Rembéliński – Wizjoner i menadżer Łodzi przemysłowej. Raporty z lat 1824-1830*, Łódź, 2016

DZIĘKUJĘ ZA UWAGĘ

**FABRYKA
AKTYWNOŚCI
MIEJSKIEJ**

600 LAT ŁÓDZI
EX NAVICULA NAVIS

